

“Bir Yahudi Devleti Olarak İsrail” Üzerine

Giriş

“İsrail, yalnızca Yahudilere ait olan bir ulus devlettir!” İsrail parlamentosu tarafından resmen kabul edilen yeni Temel Yasa bunu söylüyor. Geçtiğimiz günlerde kabul edilen bu Temel Yasa; İsrail’in *apartheid* sisteminin, ırkçılığının ve Yahudi olmayan vatandaşlarına yönelik ayrımcılık politikası uygulama niyetinin somut delilini bu şekilde ortaya koyuyor. Dahası, yalnızca Yahudi halkına ait olan bir Yahudi Devleti olarak İsrail fikri, kendi kaderini tayin hakkı gibi temel haklarını bile yadsımak suretiyle Filistinlileri nüfus dışı bırakan Siyonist hareketin gerçek hedefini de açığa çıkarıyor. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında ortaya çıkan Siyonist hareketin kurucu babası Theodor Herzl, Filistin’de bir Yahudi Devleti kurmak istediğinde, bu devlete dair fikirlerini ve hayallerini *Der Judenstaat (Yahudi Devleti)* isimli kitabında ayrıntılı olarak açıklamıştı. Günümüzde ise “Yahudi Devleti” kavramı, hem akademide hem de siyasi söylemlerde muğlaktır; terimin net bir tanımı, çağdaş Siyonist hareketin liderleri arasında bile mevcut değildir. 1948 yılında Filistin toprakları üzerinde İsrail Devleti’nin kurulmasından bu yana, belirleyici bir ideolojik mesele olarak terimin ne anlama geldiği sorusu karşılıksız kalmıştır. Bu ikilem yalnızca İsrail’de yaşayan İsrailileri değil, aynı zamanda küresel düzeydeki Siyonist hareketi de etkilemektedir.

Bu sebeple bu kısa makalenin amacı, söz konusu terimin muğlaklığını İsrail Devleti’nin hegemonik söylemindeki kullanımı perspektifinden analiz etmektir. İlk olarak bu makale, terimin İsrail tarafından içeride -ülke içi siyasi bağlam dâhilinde- Filistin topraklarını sömürgeleştirmek ve Filistin halkına boyun eğdirmek için uygulanan haksız politikalarla İsrail kamuoyunun dikkatini uzaklaştırmak ve İsrail halkını “ortak düşmana” karşı birleştirmek amacıyla kullanıldığını gösterecektir. İkinci olarak da terimin dışarıda, yine dikkatleri İsrail’in fiillerinden uzaklaştırmak ve İsrail’i bir Yahudi Devleti olarak tanıma talebine devamlı olarak maruz kalan Filistin toplumu içinde ihtilaflar yaratmak için kullanıldığını ortaya koyacaktır.

Yahudi Devleti Kavramı: Tarihsel Arka Plan

“Yahudi kimdir?” sorusunun İsrail’in kurulmasından da Yahudi Devleti kavramından da daha eski olduğunu belirtmek gerekir. İsrail, kuruluşundan 1970’lere kadar, eski ve yeni bir soru olarak Yahudi’nin kim olduğunu tanımlamakla uğraşmıştır. Ancak 1980’li yıllarda söylem, siyasetin iç boyutundan (İsrail içindeki seküler ve dinî tartışmadan) dış boyutuna kaymış ve [Filistin Kurtuluş Örgütü’yle (FKÖ) müzakere yürütmenin ön koşulu olarak] daha milliyetçi bir söylem haline gelmiştir. Bu sebeple yeni bir “Yahudi Devleti” kavramı, eski “Yahudi kimdir?” meselesinin yerini almıştır.^[1] Yahudi’nin kim olduğu sorusunun kökeni, kimin *Eretz Yisrael’e* (İsrail toprağına) göç etme hakkı olduğu sorusunun yakın sonuçlarında yerleşiktir.

Usame Ebu Nahle, 1948’deki kuruluşu esnasında İsrail’i bir “Yahudi Devleti” olarak adlandırmama kararına ilişkin, o tarihteki kurucu liderlerin Yahudi Devleti terimini birkaç nedenden ötürü kullanmadığını belirtmektedir. Örneğin birinci nesil Siyonist liderlerin çoğu dindar değil sekülerdir. İsrail’in ilk başbakanı olan David Ben Gurion da söylemlerinde, hem geniş Ortadoğu bölgesi bağlamında hem de uluslararası düzeyde daha nötr ve seküler bir duruşu çağrıştıran “İsrail Devleti” terimini kullanmayı tercih etmiştir. Zira bu aşamada yeni kurulan devletin topraklarında Filistinli bir çoğunluk yaşıyor olduğu için, İsrail’in önce Filistinlileri nüfus dışı bırakması gerekiyordu ve ancak bundan sonra yeni ülkeyi bir Yahudi Devleti haline getirebilirlerdi.^[2]

Bu söylemde kayda değer ilk değişiklik bundan 60 yıl sonra, 2009’da, Şimon Peres, Ehud Olmert, Tzipi Livni, Benjamin Netanyahu ve Avigdor Lieberman gibi bazı İsrail liderlerinin Filistinlilere sık sık İsrail’i bir Yahudi Devleti olarak tanıma ısrarında bulunmaya başlamasıyla yaşanmıştır. Bu noktada burada cevaplanması gereken soru şudur: “Yahudi Devleti” konsepti neden FKÖ’yle barış sürecinin kritik bir ön koşulu haline gelecek kadar önem taşıyordu?

Bu makale Yahudi Devleti konseptinin üç aşama halinde geliştiğini ileri sürmektedir. Kavram, şekillenmesinin ilk aşamasında, İsrail’in kuruluşundan çok önce bazı Siyonist liderler tarafından hâlihazırda kullanılıyordu. Örneğin Theodor Herzl, *Der Judenstaat: Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage* adlı meşhur kitabında ve konuşmalarında Yahudi Devleti^[3] terimini sık sık kullanmıştır. Bu

sebeple bu aşama, “Siyonistlerin milliyetçi bir Yahudi Devleti'nin çerçevesini çizmesi” olarak tanımlanabilir. İkinci aşama olan “İngilizlerin Yahudi Devleti'ni meşrulaştırması”, terimin 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu ve 1936 tarihli Peel Komisyonu Raporu gibi pek çok resmî İngiliz belgesinde ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Ayrıca 1947 yılında, yani İsrail'in kurulmasından aylar önce, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, aldığı Filistin Taksim Planı (181) kararıyla bir Arap ve bir Yahudi Devleti'nin kurulmasını, yani iki devletli bir çözümü önermiştir. Terim her ne kadar bu bağlamda seküler Siyonist liderler veya İngiliz politikacılar tarafından değil de uluslararası bir otorite tarafından kullanılmış olsa da henüz uluslararası bir nitelik kazanmamıştır.

Son aşama ise 2013 yılında başlayan, “Yahudi Devleti kavramının uluslararası nitelik kazanması” aşaması olarak adlandırılabilir. Azmi Bişara'ya göre bir Yahudi Devleti kavramı, 2013 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Yahudi Devleti olarak İsrail'in güvenliğini korumakla yükümlü olduklarını ilan etmesi sonrasında uluslararası bir mesele haline almıştır. Aynı yıl ayrıca İsrail, “barış için yol haritası” olarak anılan müzakereler esnasında barış sürecinin yeniden başlaması için Filistinlilerin İsrail'i bir Yahudi Devleti olarak tanımasını ön koşul olarak ortaya koymuştur. Ancak FKÖ, bunun milyonlarca Filistinlinin geri dönüş hakkından feragat etme anlamına gelecek olması sebebiyle bu ön koşulu reddetmiştir.^[4]

Yukarıda bahsedilen üç aşama, İsrail'in Filistinlilere ve Filistinli olmayanlara yönelttiği, İsrail'i bir Yahudi Devleti olarak tanıma talebini normalleştirmek üzere geliştirilmiştir. Dahası bu üç aşama, yalnızca Filistin topraklarının işgali üzerinden pratik düzeyde değil, aynı zamanda çatışmayı tanımlamada kullanılan konseptleri kendine mal etme yoluyla söylem düzeyinde de Filistinliler üzerinde İsrail'in formel olarak hegemonya kurduğu bir statükoya sürüklenmektedir. Dolayısıyla İsrail parlamentosu tarafından yeni kabul edilen Temel Yasa, bahsi geçen bu üç aşamanın doğal sonucu olarak gelmiştir.

“Yahudi Devleti”nin Anlamı Üzerine

2014 yılında İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman, bakanlığın resmî web sayfasında “Yahudi halkının yurdu olarak İsrail konsepti”^[5] başlıklı bir makale yazmış ve burada “Yahudi Devleti” konseptini pek çok perspektiften ele almıştır. İlk olarak, uluslararası toplumun Filistinlileri İsrail'i bir Yahudi Devleti olarak tanımaya teşvik etmesini isteyen Lieberman, ikinci olarak da “Gerçek barış ancak Filistinliler İsrail'in Yahudi halkına ait bir yurt olduğunu kabul ederse tesis edilebilir.” ifadesini kullanmıştır. Devamında ise “Nasıl ki Fransa Fransızların, İrlanda İrlandalıların, Japonya da Japonlarınsa İsrail de Yahudilerindir.” demiştir. En sonundada “İsrail Devleti demokratik bir devlettir.” iddiasında bulunmuştur.

Bu üç iddianın analiz edilmesi, resmî İsrail perspektifinden Yahudi Devleti konseptini anlamak için kritik önemdedir. Lieberman, teorik düzeyde de pratik düzeyde de Yahudi Devleti'nin sınırlarının nereye kadar uzandığını izah etmemiştir. Bir başka deyişle “Batı Şeria'daki ve Kudüs'ün doğu kısmındaki yasa dışı yerleşimler de Yahudi Devleti'ne mi ait?” sorusuna cevap vermemiştir. Burada eğer yanıt “evet” ise, gelecekte gerçekten bağımsız ve otonom bir Filistin Devleti'nin kurulması olasılığı bulunmuyor demektir ve bu, Lieberman'ın ikinci iddiası için bir paradoks üretecektir. Yanıt eğer “hayır” ise, o halde neden İsrail Dışişleri Bakanı bundan açıkça bahsetmek yerine okuyucularını niyetleri konusunda spekülasyon üretmeye bırakmıştır? Şu durumda, Lieberman'ın Yahudi Devleti ifadesini esnek bir terim olarak sunduğunu ileri sürmek yerinde olacaktır.

Dahası, “gerçek barış ancak Filistinliler İsrail'in Yahudi halkına ait bir yurt olduğunu kabul ederse tesis edilebilir” şeklindeki ikinci iddiası, bir dizi nedenden ötürü hiç makul değildir ve son derece naiftir. Bu nedenleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Filistin-İsrail çatışmasında, Filistin topraklarının -özellikle Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Kudüs'ün doğu kısmının- sömürgeleştirilmesi, İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı ayrımcılık politikası ve bu çatışmanın çözülmeden askıda kalmış en önemli meselelerinden biri olmaya devam eden Filistinli mülteciler ikilemi gibi, temel önemde ve çözülmemiş pek çok mesele vardır.
2. Bu açıklama, İsrail'in Filistinlilerle barış anlaşması imzalamaya hazır olduğunu ve bu açıdan her şeyi yaptığını iddia etmektedir. Bu yüzden de anlaşmanın başarısız olması durumunda FKÖ ya da Filistin halkı suçlanacaktır. Ancak Filistinlilerin topraklarını sömürgeleştiren İsrail'dir, tersi değil. Statükodan sorumlu tutulması gereken, Lieberman'ın iddia ettiği gibi Filistinliler değil, sömürgeci güç olan İsrail'dir.

3. Lieberman, Yahudi Devleti'ni Fransa, Japonya ve İrlanda'daki etnisiteyle karşılaştırarak hata yapmaktadır; zira Yahudi Devleti kendi başına Yahudilik dini üzerine kuruludur ve ister Rus, ister Hollandalı olsun herhangi bir Yahudi'nin kendi dini temelinde tarihsel Filistin içerisinde toprak iddiasında bulunabilmesi, bunun kanıtıdır. Bahsi geçen üç ülke ise din üzerine değil, etnisite üzerine kuruludur.

Teorik düzeyde, demokratik bir devletin önemli bir ilkesi, bütün yurttaşlarının kanun önünde eşit olması ilkesidir. Ancak bir Yahudi Devleti; burada Yahudi halkının Müslümanlar ya da Hristiyanlar gibi azınlıklardan daha fazla hakkının olacağı anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle Yahudi Devleti fikri ve demokrasi, bu bağlamda birbiriyle temelden çelişmektedir. Pratik düzeyde, Yahudi Devleti konsepti *Aliyah* 'ı (diasporadan, yani bütün dünyadan *Eretz Yisrael'e* dönüş hakkını) gerçekleştiren her Yahudi'ye yurttaşlık hakkı vermektedir. Yani tersinden okunduğunda, Yahudi Devleti Filistinli mültecilerin, 1948 yılında İsrail şiddeti nedeniyle terk etmeye zorlandıkları yurtlarına geri dönmelerine izin vermeyecektir.

Lieberman'ın açıklama ve iddialarından kesin olarak ortaya çıkan şey, onun Yahudi Devleti kavramını tanımsız ve muğlak bırakmak niyetinde olduğudur; zira bu kavram ne kadar belirsiz ise kendisi için hegemonik bir söylem kurmak o kadar kolaydır. Arzulanan bu hegemonik söylemin üç farklı amacı bulunmaktadır:

1. *İsrail ve Siyonizm düzeyinde*: Son birkaç yılın eğilimleri, İsraililer ve Siyonistler arasında (örneğin liberal Siyonistler ile dindar Siyonistler arasında) artan bir ideolojik farklılaşmaya işaret ettiğinden, İsrail'deki Yahudi halkını ve dünyadaki Siyonistleri birleştirmeyi amaçlamaktadır. Peter Beinart,^[6] Moshe Zuckermann^[7] ve Petra Wild,^[8] yaptıkları çalışmalarda, İsrail ve Siyonist hareketin içinde olduğu ve yalnızca İsrail'deki Yahudileri değil, aynı zamanda dünyanın geri kalanındaki Siyonistleri de meşruiyet için yürütülen düşünsel savaşı kaybetme riskiyle karşı karşıya bırakan bu krizin pek çok boyutunu göstermektedir. Dahası Lieberman, İsrail'in diplomatik alandaki kayıpları hakkında konuşmaktan da kaçınmaktadır. Bu açıklamaların bizzat dışişleri bakanından gelmesi bu noktada özel bir önem arz etmektedir. Bir başka deyişle bu açıklamalar, Lieberman'ın başarısız dış politikasını İsrail ve Siyonizm içi kitlelerden saklamak için ortaya atılmıştır.
2. *Filistin düzeyinde*: Lieberman, Filistinli hareketler arasındaki -özellikle de Filistin İslami Direniş Hareketi (Hamas) ve Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi (el-Fetih) arasındaki- çatışmayı tırmandırmak istemektedir. Raef Zreik'e göre "İsrail işgali altındaki kurban, ahlaken bu çatışma için nihai çözüm sunmak zorunda değildir ve Filistin topraklarını çalıp Filistinlileri haksız şekilde yaşadıkları yerden çıkararak saldırganla herhangi türden bir güvence sunmamalıdır." Zreik ayrıca, Filistinliler Yahudi Devleti hakkında bir iç tartışma başlattığı zaman, bunun onları böleceğini ve Filistin'in birliğini bozacağını da ifade etmektedir. Dahası Filistinliler arasında Yahudi Devleti kavramı hakkında yaşanan bu ihtilaflar teorik düzeyde kalacak ve İsrail, Filistin halkı üzerinde tam güç ve hegemonyaya sahip olduğundan, pratik düzeyde hiçbir şeyi değiştirmeyecektir.^[9]
3. *Uluslararası düzeyde*: Lieberman, İsrail'in Filistin topraklarını sömürgeleştirmesi ve işgal altında bulunan Filistin topraklarındaki apartheid sistemi hakkındaki tartışmaları gizlemek ve bunları uluslararası söylemden çıkarmak istemektedir. Bu, özellikle Gazze Şeridi'ne yönelik üç saldırganlık savaşı sonrasında İsrail'in zedelenecek imajını onarıp iyileştirmek ve İsraililer ve Yahudiler arasında Filistinlilerle olan artan dayanışmaya tepki vermek anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Lieberman, argümanlarıyla İsrail'i küresel ticaret ve siyaset sisteminden tecrit eden büyüyen boykot kampanyalarının (BDS Hareketi gibi) da üstüne gitmeye çalışmaktadır. Petra Wild, İsrail'in imajının son yıllarda nasıl kademeli olarak kötüye gittiğini ve küresel düzeydeki ününü kesinlikle kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bu "ün kaybının" temel nedenlerinden biri de Gazze Şeridi'ne karşı düzenlenen savaşların arka arkaya gelmesidir. Petra Wild'a göre "Siyonist Devlet"e karşı uluslararası düzeyde pozisyonların radikalleşmesine yol açan, İsrail ablukasının devam etmesidir.^[10]

Filistinliler İsrail'i bir "Yahudi Devleti" olarak kabul ederse bu ne anlama gelir?

Azmi Bişara, İsrail'in bir "Yahudi Devleti" olarak tanınması talebini Filistinlilerle olan barış sürecine bağlamasının altında yatan niyetin, Filistinli mültecilerin yurtlarına geri dönüş hakkını yok etmek olduğunu ileri sürmektedir. Dahası, eğer Filistinliler İsrail'i bir Yahudi Devleti olarak tanırsa bu, Filistinlilerin geri dönüş hakkının gelecekte İsrail ve FKÖ arasında yürütülecek müzakerelerin gündeminden tamamen

çıkarılması anlamına gelmektedir. Burada, Filistin halkının yarısından fazlasının mülteci olduğu, yani İsrail'in talebindeki asıl amacın, Filistinlilerin yarısından fazlasının sözde "barış müzakerelerinde" herhangi bir hak elde etmesi ihtimalini ortadan kaldırmak olduğu, dikkate alınmalıdır.[\[11\]](#)

İsrail'de bulunan ve toplam nüfusun yaklaşık %20'sini teşkil eden Filistinli nüfusun geleceği hakkında da pek çok soru gündeme gelmektedir. İsrail politikalarının Yahudi olmayan vatandaşlara doğrudan ve dolaylı şekillerde nasıl ayrımcılık uyguladığını gösterecek yeterince veri vardır. Örneğin Peter Beinart, İsrail'deki Arap vatandaşların toplam nüfusun yaklaşık %20'sini oluşturmalarına rağmen toprağın ancak %4'ünden azına sahip olduklarını, bunun sebebinin ise onların arazi ve bina sahibi olmaları önündeki sınırlamalar olduğunu belirtmektedir. Dahası, İsrail'in sosyal ve siyasi sisteminde yerleşik olan başka önemli ayrımcılıklar da vardır. Örneğin İsrail'de, radikal Siyonist ya da Ortodoks partilerin hükümet oluşumuna katılmasına izin verilirken, hiçbir Arap partisinin hükümet koalisyonlarına katılmasına izin verilmemesi yönünde bir gelenek bulunmaktadır.[\[12\]](#) Yani İsrail içindeki Filistinli azınlık, her zaman her düzeyde baskın gelen bir ayrımcılıkla karşı karşıya olmuştur ve İsrail'in Yahudi Devleti olarak tanınması halinde, daha fazla hak kaybına ve varoluşunu giderek daha da önemsemez hale gelen bir çoğunluk tarafından uygulanan yeni ayrımcılıklara maruz kalacaktır.

Dahası, Yahudi Devleti konsepti açıkça, bu devletin Yahudi halkı tarafından ve Yahudi halkı için yönetildiğini ifade etmektedir ve bu, salt dinî bağlılık üzerine kurulu bir devlet anlamına gelmektedir. Filistinlileri topraklarından birden fazla kez (1948'de ve 1967'de) sürmüş olan İsrail'in -Filistinliler veya uluslararası toplum tarafından kabul edilsin ya da edilmesin- kendisini bir Yahudi Devleti olarak ilan etmesi, bu gerekçeyle İsrail içinde yaşayan Filistinlilerin bir kez daha sürgün edilmesine yol açabilir. Bu sebeple İsrail'in Yahudi Devleti terimi üzerinden kullandığı hegemonya, diasporadaki Filistinli mültecileri olumsuz etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda gelecekte İsrail'de yaşayan Filistinli nüfus için de gerçek bir tehdit meydana getirecektir.

Sonuç

Toparlamak gerekirse, İsrail'in bir "Yahudi Devleti" olarak tanınmasının sonuçları, İsraili liderler arasındaki bazı niyetlerle örtüşmektedir.

1. İsrail'in sömürgeleştirme arka planını görmezden gelen bütün Yahudi Devleti tartışmalarının amacı, İsrail'in nasıl kurulduğunun unutturulmasını ve bu durumun Filistin halkı için şu anda yarattığı sonuçların dikkatlerden kaçırılmasını sağlamaktır.
2. Filistin-İsrail çatışması salt dinî bir çatışmaya kaydırılmak istenmektedir; zira İsrail'i bir Yahudi Devleti olarak tanımak, Yahudilik dininin Filistin toprakları hakkındaki dinî anlatısını kabul etmek demektir. Bu anlatı ise kuşkusuz İslam'ın anlatısıyla ters düşmektedir ve bu şekilde de mevcut çatışma, ulusal bir çatışma olmaktan çıkıp dinî bir çatışma haline gelecektir.
3. Yalnızca Yahudiliğe dayanan yasal hakların değil, aynı zamanda Yahudi halkının tarihsel haklarını da içeren Yahudi-Siyonist anlatısının kabul görmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede Filistinliler, bu toprakların yerlileri olarak değil, İsrail Devleti'nin kurulması öncesinde tesadüfen Filistin'de bulunan insanlar olarak görülecektir.

Bu makalede, tipik bir vaka olarak Avigdor Lieberman gibi İsraili ve Siyonist liderlerin Filistinlilere yönelttiği, İsrail'in bir Yahudi Devleti olarak tanınması talebinin belli sonuçlara yol açacağı savunulmuştur. Bu durumun öncelikle diasporada yaşayan Filistinlilerin geri dönüş hakkı için, ikinci olarak da İsrail'de yaşayan Filistinliler için tehdit oluşturduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca, İsrail'in resmî söyleminin hegemonik anlamda Yahudi Devleti kavramını üç farklı düzeyde aktif bir şekilde yaygınlaştırdığı gösterilmiştir. İlk olarak (iç düzeydeki) İsrail ve benimsediği Siyonist söylemin, Yahudileri "İsrail'in ortak düşmanına" karşı birleştirme amacı olduğu belirtilmiştir. İkinci olarak Filistin düzeyinde, söylemin Filistinliler arasında, özellikle de en büyük iki siyasi hareket olan Hamas ve el-Fetih arasında, daha fazla gerilim ve çatışma yaratmaya yönelik olduğuna işaret edilmiştir. Üçüncü olarak uluslararası düzeyde, söylemin amacının İsrail'in diplomatik kurumlarının artan başarısızlıklarını dikkatlerden kaçırmak ve uluslararası toplumun odak noktasını İsrail'in sömürgeleştirme politikalarından ve Filistin halkına karşı uygulanan insan hakları ihlallerinden uzaklaştırmak olduğu savunulmuştur. Bu sebeple "Yahudi Devleti" konseptindeki muğlaklığın arkasındaki niyetin, Filistinliler üzerinde pratik ve teorik olarak hegemonya kurmak amacıyla -yukarıda bahsedilen üç düzeyde- yapılan propagandada daha fazla esneklik sağlamak olduğu görülmektedir.

[1] H. Ghanim, "Yahudi Devleti'nin anlamı üzerine", *MADAR* içinde, 2012, s. 11-32; H. Ghanim, A. Shalhat, *Yahudi Devletinin Anlamı*, Ramallah, s. 22. (Arapça)

[2] O. Abu Nahla, "İsrail Devletinin Yahudiliği: Terimin Kökenleri ve Filistin Üzerindeki Etkileri", *Majalat Jamiat al-Qudis al-Maftuha li al-Abhath wa al-dirasat*, C. 23, 293-338. 2011, s. 350. (Arapça)

[3] Herzl'in Almanca orijinal tabiri *Der Judenstaat* olan *Yahudi Devleti* hakkındaki algısı, her ne kadar kendisi dinî bir Yahudi Devleti fikrine karşı olsa da saf anlamda milliyet ve etnisite temeline dayanıyordu.

[4] A. Bishara, "Yahudi Devleti ve Demokratik Devlet", Arab Center for Research and Policy Studies, 2011, <http://en.calameo.com/read/0012314350e631eb9ca8f?bkcode=0012314350e631eb9ca8f>, s. 5-6. (Arapça)

[5] İsrail Dışişleri Bakanlığı'nın resmî web

sayfasından: <http://mfa.gov.il/MFAAR/MinistryOfForeignAffairs/MinisterOfForeignAffairs/StatementsAndInterviews/Pages/Israel-as-the-state-of-the>

[6] P. Beinart, *Die Amerikanischen Juden und Israel: Was falsch läuft*. Mönih: C.H. Beck, 2013.

[7] M. Zuckermann, *Israels Schicksal: Wie der Zionismus seinein Untergang betreibt*. Viyana: Promedia, 2015.

[8] P. Wild, *Die Krise des Zionismus und die Ein-Staat-Lösung: Zur Zukunft eines demokratischen Palästina*. Wien: Promedia, 2015.

[9] Raef Zreik, (2012). *Yahudi Devleti talebi: Taktik ve ideolojik boyutlar*; H. Ghanim, A. Shalhat, "Bir Yahudi Devletinin Anlamı", Ramallah, *MADAR*, içinde, 67-82. s. 78. (Arapça)

[10] Wild, s. 126.

[11] Bishara, s. 1.

[12] Beinart, s. 24.